

Vyučovací metody

1. Pojem vyučovací metoda

Používané termíny: vyučovací metody, výukové metody, vzdělávací metody, výchovně vzdělávací metody, edukační metody, metody výchovně vzdělávacího procesu, metody edukačního procesu, metody vyučování, metody výuky...

Metoda obecně je cesta, postup k určitému cíli.

Metoda jako cesta k cíli je rozhodujícím prostředkem k dosahování cílů v každé uvědomělé činnosti.

Vyučovací metoda určuje cestu k naplňování cílů vyučování.

Jedná se o koordinovaný systém činností učitele (lektora) a studentů, který je zaměřen na dosažení výchovně vzdělávacích cílů za dodržení didaktických zásad.

Existuje velmi široká škála vyučovacích metod. Jednotlivé metody se od sebe v určitých aspektech mohou velmi lišit, v jiných mohou být velmi podobné. Neexistuje univerzální metoda a neexistuje ani univerzální dělení výukových metod. Pro každého učitele je ale důležité mít přehled o variantách vyučovacích metod, ze kterých může volit, aby tvořivým způsobem co nejlépe ztvárnil vlastní výuku a dosáhl tak co nejefektivněji stanovených cílů.

Vyučovací metody lze tedy, ačkoliv nedostatečně, dělit podle různých kritérií, např.:

- **podle pramene poznání a typu poznatků** (slovní, názorné, praktické, ...),
- **podle stupně aktivity a samostatnosti studentů** (aktivní, pasivní, reproduktivní, produktivní, ...),
- **podle myšlenkové operace** (logické, dogmatické, ...),
- **podle fází výuky** (motivační, výkladové, opakovací, ...),
- **podle způsobu interakce mezi učitelem a studentem** (hromadné, skupinové, individuální, ...),
- atd.

2. Klasifikace vyučovacích metod

A. Rozdělení dle pramene poznání a typu poznatků

1. Metody slovní (slovního projevu)

- Monologické metody (vyprávění, vysvětlování, výklad, přednáška)
- Dialogické metody (rozhovor, dialog, diskuze, beseda, brainstorming)
- Metody písemných prací (písemná cvičení, kompozice)
- Metody práce s textem (učebnicí, knihou, články, webovými stránkami)

2. Metody názorně demonstrační (názorně demonstrační)

- Pozorování (cílevědomé pozorování předmětů, objektů, jevů, procesů)
- Předvádění (předvádění vlastností předmětů, činností, pokusů, modelů)
- Demontrace statických obrazů (obrazy, schémata, grafy, nákresy)
- Projekce statická (promítání slajdů) a dynamická (animace, video)

3. Metody praktické (dovednostně praktické)

- Nácvik pohybových a praktických činností (jednoduché manuální činnosti)
- Laboratorní činnosti studentů (studentské pokusy, laboratorní úlohy)
- Pracovní činnosti (práce v dílnách, školní praxe, praxe v podnicích)
- Grafické a výtvarné činnosti (sestrojování grafů, rýsování schémat)

B. Rozdělení dle aktivity a samostatnosti studentů

- Metody sdělovací (řízení je na učiteli; student je pasivní, resp. aktivně naslouchá)
- Metody samostatné práce studentů (student pracuje samostatně, aktivita je zcela na něm)
- Metody badatelské, výzkumné, problémové (usměrňování studentovy aktivní činnosti)

C. Rozdělení dle myšlenkových operací

- Metody induktivní (k obecnému) a deduktivní (ke zvláštnímu)
- Metody analytické (k částem) a syntetické (k celku)
- Metody abstrakce (k podstatě) a konkretizace (k určitosti)
- Metody generalizace (k obecnému) a determinace (k jedinečnému)
- Metody synkritické (srovnávání, hledání analogií)
- Metody genetické (analýza vývoje)
- Metody dogmatické (sdělení poznatků bez zdůvodňování)

D. Rozdělení dle fází výchovně vzdělávacího procesu

- Metody motivační a aktivizační (usměrňování zájmu a aktivity studentů)
- Metody expoziční (výkladová část, podávání učiva)
- Metody fixační (opakování, procvičování, prohlubování a upevňování učiva)
- Metody diagnostické a klasifikační (prověření a hodnocení studentských výkonů)
- Metody aplikační (činnost navozující aplikaci již osvojeného)

E. Rozdělení dle charakteru aktivizace

- Diskusní metody (řízená výměna názorů na určité téma, argumentace)
- Situační metody (rozbor a řešení problémových, konfliktních situací, incidentů)
- Inscenační metody (sociální učení; hraní rolí v zinscenovaných situacích)
- Didaktické hry (různé hry a soutěže; seberealizační aktivita skupin či jedinců)
- Specifické metody (kombinace metod mezi sebou s různými specifiky dle zaměření)

F. Rozdělení dle obsahu vzdělávání

- Metoda informačně receptivní (metoda objasňující, ilustračně receptivní) - pasivní, ale vnímavé přijímání informací
- Metoda reproduktivní (metoda organizace opakování způsobů činnosti učitele) - pasivně přijaté se prohlubuje, opakuje, procvičuje
- Metoda problémového výkladu (metoda problémová) - nastolený problém probouzí aktivní přemýšlení
- Metoda heuristická (metoda objevitelská) - hledání nových poznatků ne z hypotéz, ale z jevů
- Metoda výzkumná (částečně badatelská) - aktivní samostatná tvůrčí činnost

3. Kritéria výběru vyučovacích metod

Volba vyučovací metody charakterizuje činnost učitele i studentů během VV procesu. Vyučovací metody jsou spjaté se specifikou vyučovacího procesu, s konkrétními didaktickými úlohami. Pro volbu vyučovací metody jsou rovněž významné prostředky a pomůcky, které má učitel k dispozici. Velmi se u volby vyučovací metody uplatní učitelovy zkušenosti a styl.

Mají-li výukové metody splnit očekávané požadavky, je třeba respektovat **kritéria optimálního výběru metod výuky**:

- zákonitosti výchovně vzdělávacího procesu a z nich vyplývající vyučovací zásady,
- cíle a úkoly výuky,
- obsah a metody dané vědy (oboru) vůbec a daného vyučovacího předmětu (tématu) zvlášť,
- učební možnosti studentů, jejich předpoklady:
- o věkové (fyzické a psychické),
- o úroveň jejich připravenosti (vzdělávací a výchovné),
- o zvláštnosti třídního kolektivu,
- zvláštnosti vnějších podmínek (geografických, pracovního prostředí, vybavení školy, organizační forma vyučování aj.),
- předpoklady samých učitelů:
- o předcházející zkušenosti,
- o úroveň teoretické i praktické přípravy,
- o schopnost ovládnout určité metody, resp. prostředky,
- o úroveň metodického mistrovství,
- o osobní vlastnosti.

4. Vyučovací metody vhodné pro vzdělávání dospělých

Problémové vyučování

Problémová metoda je chápána jako vyučovací metoda, respektive typ výuky, který začleňuje řešení problémů samotnými posluchači jako prostředek jejich intelektového rozvoje. Do určité míry je tato metoda realizována při každé výuce, preferována je ve výuce alternativních škol (reformní pedagogika).

Problém je teoretická nebo praktická obtíž, kterou posluchač samostatně řeší svým vlastním aktivním zkoumáním.

Problémové vyučování chápeme z didaktického hlediska jako soubor takových činností, např. organizování problémových situací, formování problémů, poskytování nezbytné pomoci posluchačům při řešení problémů a při ověřování těchto řešení a konečně řízení procesu systematizace a upevňování takto získaných poznatků.

Základ metody spočívá v pojetí řešení problémů jako aktivní a samostatné činnosti vzdělávaného jedince. Posluchačům nejsou sdělovány „hotové“ vědomosti a fakta, ale jsou vedeni k tomu, aby se samostatně nebo s nepatrnou pomocí pedagoga snažili k novým poznatkům dospět vlastním uvažováním, pozorováním, měřením, výpočtem, atd.

Řešení problému vyžaduje aktivní myšlenkovou činnost.

Je zřejmé, že problémová výuka je na rozdíl od klasického vyučování pomalejší a mnohem náročnější, má však výrazný formativní účinek a získané vědomosti jsou trvalé.

Metoda řešení problémů je typickou metodou tzv. heuristické výuky.

HEUREKA - našel jsem, objevil jsem

Podstata:

- posluchači samostatně objevují dosud nepoznané skutečnosti, jedná se v podstatě o analogii vědeckého bádání
- představuje jakýsi návrat k původnímu autentickému poznávání světa člověkem
- např. Sokrates, řecký filosof (469-399), mistr ve vedení rozhovoru, jehož podstata spočívala v odhalování nových skutečností na základě logického z dřívějších poznatků vhodně kladenými otázkami (vyvozovací, rozhovor), dokázal přivést nevzdělaného otroka k odvození Pythagorovy věty

Pramenem tvořivého napětí je problémová otázka.

Problémová otázka je impulsem k zvědavému pátrání, myšlenkovému vzepětí a intenzivní aktivitě s cílem dosáhnout vysvětlující odpovědi.

Schopnost klást podněcující otázky je významným momentem při vedení posluchačů k tvořivosti!

Tvořivý člověk si problémové otázky klade také sám, ale v edukační situaci je potřeba, aby tak činil komunikační partner, kterým může být například kolega nebo pedagog. Kladou-li si otázky vzájemně oba účastníci rozhovoru, vzniká dialog, který stírá původní ostré hranice didaktického zaměření rozhovoru a přechází ve výměnu názorů.

Problémové vyučování můžeme řadit k aktivizujícím metodám výuky.

Kreativní pedagog u svých posluchačů úspěšně rozvíjí aktivitu, samostatnost a tvořivost.

Kreativní pedagog se nespokojí jen s tradičními metodami výuky, ale inovativně hledá postupy a cesty k dosažení stanovených cílů. Vytváří neautoritativní prostředí, podněcuje u posluchačů iniciativu a hledání samostatných řešení, podporuje jejich divergentní myšlení, fantazii, flexibilitu, vede je k sebereflexi a k sebehodnocení, ale též vytrvalosti a houževnatosti.

Po kreativním pedagogovi se požaduje, aby ovládal dovednost klást podněcující otázky, řídit diskusi, objektivně oceňovat úspěchy a nápady posluchačů a vytvářet motivující pracovní atmosféru.

Základní vlastnosti problému:

- problémové úlohy by měly vycházet z reálných životních situací nebo na ně navazovat
- čím je problém přirozenější, tím větší je možnost aktivizovat posluchače
- problémové úlohy musí být přiměřené, aby je posluchači mohli vyřešit
- problémová úloha by měla podněcovat posluchače k uvažování, hledání, zkoumání, případně k dalšímu studiu
- problémovou úlohu je možné řešit až po získání dostatečného množství faktů a pojmů

Tři etapy problémového procesu:

- etapa shromažďování faktů, osvojování pojmů poznávání struktur
- etapa procvičování prostřednictvím aplikací informací do praxe
- etapa heuristických postupů a řešení problémových úloh

Řešení problému probíhá v těchto fázích:

1. **Zjištění problému (IDENTIFIKACE PROBLÉMU)**, uvědomění si jeho existence. Je to nejobtížnější fáze. Ve výuce často problém vymezuje pedagog ve spolupráci s posluchači. Stanovení

problému se může stát zdrojem motivace a zájmu posluchačů.

2. **Orientace v problému (ANALÝZA PROBLÉMU).** Posluchač si uvědomuje základní fakta, vztahy a souvislosti daného problému.

3. **Hledání jádra problému** - tato fáze úzce navazuje na předchozí analýzu a spočívá ve vymezení otázky, co je třeba vlastně řešit.

4. **Stanovení hypotéz, domněnek** - nejcennější fáze. Jedná se o heuristický postup, v němž se rozhoduje o celkovém výsledku řešení problému. Spočívá v hledání vhodných postupů a možných cest, vedoucích k řešení problému. Maximální aktivita posluchačů! (Z výzkumů vyplývá, že by posluchači měli mít na tvorbu hypotéz, tj. na přemýšlení, aspoň 10 minut času). Guilfordovo pravidlo: Originálnost hypotéz s časem vzrůstá, neboť pozdější myšlenky jsou lepší.

5. **Ověřování hypotéz (VERIFIKACE HYPOTÉZ).** Nevede-li žádná z hypotéz k řešení problému, vrací se posluchač k formulování nových domněnek. Poskytuje příležitost pro analytické, logické a kritické myšlení.

6. **Vyslovení závěru, vyřešení problému.** Tato fáze je výsledkem stanovení správné hypotézy a jejího ověření.

Nezdařené pokusy o řešení jsou z hlediska vzdělávacího i výchovného také významné. Vedou k novému pokusu o řešení.

Pod pojmem problémové vyučování nerozumíme pouze proces řešení problémových úloh, ale také kladení problémových otázek a řešení jednoduchých problémových situací.

Typické problémové otázky začínají slovy:

Proč..., Čím se liší..., Srovnej..., Jak bys vysvětlil..., Urči..., Popiš..., Vysvětli..., Dokaž..., Jaký je základní rozdíl..., Které společné znaky..., Jak souvisí..., Co je příčinou..., Jak lze použít...

Poznámka: Problémové úlohy je třeba jasně odlišit od úloh na procvičování. Jestliže učitel ukáže studentům řešení jisté typové úlohy a pak od nich požaduje samostatné provedení podobného úkolu, nejde o řešení problému, ale o procvičování předvedeného postupu.

Řešení problémových úloh přispívá k pěstování kultury myšlení.

Metoda řešení problémů je velmi náročná na učitelovu přípravu.

Učitel musí vybrat vhodné učivo a připravit je tak, aby umožňovalo vytváření vhodných problémových situací a formulování přiměřených problémů.

Ještě jednou opakuji, že je nutné počítat s tím, že řešení problémů zabere daleko víc času než tradiční vyučovací metody, ale kromě rozvoje základních poznávacích procesů je tato metoda důležitá také pro rozvoj procesů citových a volních (úspěšné vyřešení problému = pozitivní citový prožitek)!